

СТАН ЗЛОЧИННОСТІ В СЕРЕДОВИЩІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-Х РОКІВ ХХ СТ.

CONSISTING OF CRIMINALITY IS OF ENVIRONMENT OF LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES OF UKRAINE IN THE SECOND HALF OF 40-TH YEARS OF XX CENTURY

Саблук С.А.,

*кандидат юридичних наук, доцент
Хмельницького університету управління та права*

У статті проаналізовано основні фактори, які визначали стан злочинності і мотивацію скоєння злочинів працівниками правоохоронних органів України в другій половині 40-х років ХХ ст. Висвітлено кількісні характеристики стану злочинності, а також визначено співвідношення між різними видами злочинів. Названо основні чинники, що перешкоджали протидії вчиненню злочинів працівниками правоохоронних органів.

Ключові слова: кримінологія, протиправна поведінка, карні злочини, стан злочинності, протидія злочинності, правоохоронні органи, кваліфікація злочинів.

В статье проанализированы основные факторы, которые определяли состояние преступности и мотивацию преступных действий работников правоохранительных органов Украины во второй половине 40-х годов ХХ в. Освещены количественные характеристики состояния преступности, а также определено соотношение между разными видами преступлений. Названы основные факторы, которые препятствовали противодействию совершению преступлений работниками правоохранительных органов.

Ключевые слова: криминология, противоправное поведение, уголовные преступления, состояние преступности, противодействие преступности, правоохранительные органы, квалификация преступлений.

Basic factors which determined the state of criminality motivation of committing crime by the workers of law enforcement authorities of Ukraine in the second half of 40th of XX century are analysed in the article. Quantitative descriptions of the state of criminality, and also certainly betweenness by the different kinds of crimes, are reflected. Basic factors are adopted, that hindered counteraction committing crime the workers of law enforcement authorities.

Key words: criminology, outlaw conduct, criminal crimes, state of criminality, counteraction criminality, law enforcement authorities, qualification of crimes.

Постановка проблеми. Значна частина представників кримінології розглядає стан злочинності не тільки як кількісну, але й як якісну характеристику злочинності, що визначається рівнем, структурою, динамікою, коефіцієнтом, що забезпечують можливість здійснення комплексного аналізу злочинності за певний період часу і на певній території [1; 2]. Водночас частина вчених під станом злочинності розуміють виключно кількісний вираз числа злочинів із визначенням кількості осіб, що їх вчинили, на певній території за окреслений період часу [3; 4; 5]. Доступні дані дозволяють визначити основні фактори, що впливали на кількість вчинених злочинів на певній території з аналізом чинників відповідної динаміки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження становлять роботи сучасних українських та зарубіжних кримінологів П.Л. Фріса, Ю.М. Антоняна, М.М. Бабаєва, В.В. Голини, Л.М. Давиденка, В.С. Зеленецького, І.І. Карпеця, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, В.Г. Лихолоба, О.М. Литвака, В.В. Лунєєва, П.І. Орлова, О.Б. Сахарова. Певною мірою проблеми, пов'язані із організацією протидії злочинності, аналізувалися в дослідженнях І. Мищика, В. Кононенка, О. Рабчука, М. Хуторянського. Однак комплексний аналіз стану злочинності в середовищі працівників правоохорон-

них органів України другої половини 40-х років ХХ ст. практично відсутній. Окремі аспекти цієї проблеми в силу фактично повного припинення наукових кримінологічних досліджень свого часу були представлені в матеріалах, що готувалися для вищих органів влади України з метою підготовки певних політичних рішень. Фактичний матеріал, поданий в них, характеризується достатньо високим ступенем достовірності, оскільки кількісні дані по скоєнню злочинів підібрані по всіх областях України із визначенням щомісячної, поквартальної та річної динаміки. Застосування компаративного аналізу даних, поданих різними укладачами, дозволяє уникнути подання хибної характеристики стану злочинності.

Основні результати дослідження. У другій половині 40-х років ХХ ст. однією з проблем у справі протидії поширенню злочинності було комплектування правоохоронних органів за рахунок залучення до роботи великої кількості працівників, які не мали досвіду роботи та необхідного рівня освіти. Уявлення про роботу працівників правоохоронних органів часто були досить поверховими, особливо це стосувалося права на застосування зброї та примусу. Частина залучених до роботи працівників віддавала перевагу роботі в правоохоронних органах через стабільність забезпечення продуктами харчування, у тому числі й спецпайками.

Проблемою залишалося скоєння тяжких злочинів працівниками міліції. Так, за 4-й квартал 1946 р. трибуналами Українського округу було розглянуто 132 справи, за якими засуджено 156 військовослужбовців військ МВС та працівників органів МВС і МДБ, яких на строки вище 5 років позбавлення волі засуджено 73,7% [7, арк. 21–24].

У доповіді міністра МВС Т. Строкача і заступника Міністра МВС Т. Кальненко на оперативній нараді начальників управлінь Міністерства внутрішніх справ УРСР та їх заступників по кадровій роботі 7 січня 1947 р. відзначалося, що підбір працівників міліції «здійснювався не за діловими і політичними якостями, а за знайомством та на основі особистої приязні» [9, арк. 12].

Незаконні затримання громадян і арешти продовжували здійснюватися по всій території України. Лише протягом першого півріччя 1947 р. органами міліції МВС УРСР було затримано без будь-яких підстав більше 18 000 осіб. За цей час було звільнено в процесі слідства у зв'язку із припиненням справ і за виправдальними вироками 2354 особи. Це свідчило про те, що постанова ЦК ВКП/б/ і РНК СРСР від 17 листопада 1936 р. «Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства» не виконувалася [6, арк. 4].

У доповідній записці секретаря ЦК КП/б/У завідувача відділом управління кадрів ЦК КП/б/У В. Спішева секретарю ЦК КП/б/У Д.Коротченко про недоліки в роботі органів прокуратури і МВС УРСР у листопаді 1947 р. вказувалося, що серед прокурорських працівників залишалося досить розповсюдженим хабарництво. Тільки за 1947 р. за отримання хабарів було притягнуто до карної відповідальності і засуджено 22 працівника суду і 23 працівника органів прокуратури. За цей час було звільнено з роботи і притягнуто до відповідальності за грубі порушення законності 84 судових працівників і 67 працівників прокуратури. Було виявлено факти групового систематичного отримання хабарів судово-прокурорськими працівниками м. Києва [6, арк. 5].

У 1946–1947 рр. відділом контррозвідки військ МВС Українського округу було викрито розкрадачів соціалістичної власності з апарату Київського військово-будівельного відділу військ МВС. Наявність великої кількості фактів розкрадання цінностей стало можливим внаслідок кругової поруки працівників, серед яких значну кількість склали родичі начальника Київського військово-будівельного відділу військ МВС [7, арк. 117].

Директивою МВС СРСР № 1410/к від 3 березня 1947 р. було вказано на серйозні проблеми в справі підбору кадрів працівників МВС УРСР і велику плінність кадрів. Протягом першої половини 1946 р. було звільнено 10091 особу, за друге півріччя 1946 р. – 12448 осіб, за перше півріччя 1947 р. було звільнено 10124 особи. Особливо великий рівень плінності кадрів відзначався серед рядового, сержантського і адміністративно-технічного складу органів МВС. Протягом першого півріччя 1946 р. з органів МВС УРСР за різного роду порушення було звільнено 438 офіцерів і осіб начальницького складу [7, арк. 256–257].

Загалом протягом першого півріччя 1946 у військах МДБ і МВС зафіксовано 1514 злочинів, за якими притягнуто до відповідальності 1 631 особу, у другому півріччі 1946 р. – 1304 злочини, якими притягалися до відповідальності 1515 осіб [7, арк. 291]. У 1946 р. з органів міліції вибуло або було звільнено 22 539 осіб., з них за матеріалами спец перевірок – 2218 осіб, за порушення дисципліни – 1511 особу, за «морально-побутовий розклад» – 596 осіб. Водночас із цієї кількості притягнутих до відповідальності до суду було передано справи всього на 931 особу [9, арк. 18]. А до дисциплінарної відповідальності притягнуто 4407 осіб. За 1946 р. в органах МВС України за хабарництво притягнуто до карної відповідальності 77 осіб. Серед притягнутих до кримінальної відповідальності комуністи становили 34% [9, арк. 43–44]. Загалом найбільша кількість порушень відзначена серед працівників міліції західноукраїнських областей, а також Одеської, Сталінської, Харківської та Київської областей [9, арк. 42; 14, арк. 8].

Протягом I півріччя 1947 р. у військах МДБ і МВС УРСР було зафіксовано 1091 злочин, з них самовільне залишення частини – 116 випадків, дезертирства – 93, крадіжки – 214, зловживання службовим становищем – 185, вбивства і поранення – 73. Крім того, було порушено карні справи у зв'язку з 44 хуліганськими випадками. Відзначалася навіть участь працівників міліції в 49 пограбуваннях та «проявах бандитизму» [7, арк. 290].

Випадок, який викликав масові протести проти незаконних дій працівників міліції, було зафіксовано в м. Немирів Вінницької області. 12 жовтня 1947 р. начальник місцевої дільниці МВС В. Сладковський без будь-яких причин розстріляв трьох громадян на місцевому ринку. Слідством було встановлено, що перед тим він здійснив кілька вбивств, за які не був покараний. Серед убитих 12 жовтня було подружжя, що з дітьми купувало продукти на ринку. Крім того, Сладковський поранив стару жінку, яка збирала на ринку розсіпані яблука та двох дівчат, яких прагнув обняти. Від поранення одна з дівчат померла. Викликаний наряд міліції на місце злочину прибув у нетверезому стані і відмовився заарештувати Сладковського. Ця справа внаслідок відносно широкого розголосу розглядалася на засіданні ЦК КП/б/У, що потягнуло за собою не лише засудження В.Сладковського, а й кадрові зміни у відділі МВС м. Немирів [8, арк. 94].

На 1 листопада 1947 р. до 80% працівників міліції України були залучені до роботи в роки війни, не маючи практичного досвіду ведення роботи [7, арк. 354]. Протягом 1944 р. з органів міліції звільнено 3303 особи, за 1945 р. – 5399, за 1946 р. – 9398, з 1 січня по 1 листопада 1947 р. – 8508. У 1947 р. з них за матеріалами спецперевірки з органів міліції було звільнено 4760 осіб (17,8%), за службові злочини – 1925 осіб, за «морально-побутовий розклад» – 845 осіб, за порушення трудової дисципліни – 2139 осіб (8%), за невідповідність службовій посаді – 3954 особи (14,8%), за станом здоров'я – 4605 осіб (17,3%), за сімейними обставинами – 5541 особу (20,7%), за іншими причинами – 2839 осіб [7, арк. 357].

Згідно з даними «про аморальні вчинки в органах міліції» за 1948–1949 рр. начальника політвідділу УМ МДБ УРСР М. Максимова в 1948 р. було зафіксовано 5225 злочинів, за вчинення яких притягалися до відповідальності 14% особового складу працівників міліції України, а в 1949 р. – 5316 злочинів, за якими притягалися до відповідальності 12,6% від загальної кількості українських міліціонерів. У 1949 р. було зареєстровано 49 випадків незаконного застосування зброї міліціонерами із вбивством чи пораненням громадян. З 239 до 211 випадків зменшилася кількість зловживань службовим становищем, з 76 до 41 випадку зменшилася кількість хабарництва, з 386 до 335 зменшилася кількість випадків самовільного залишення постів охорони. Водночас на 40% збільшилася кількість випадків так званого «морально-побутового розкладу», до якого зараховували масові пиятики, співжиття із підлеглими тощо. На 32% зросла кількість випадків, коли міліціонери вступали в злочинні зв'язки із заарештованими. До цієї категорії злочинів зараховували незаконну передачу в'язням продуктів та напоїв (в основному алкогольних), а також сприяння втечі в'язням. На 17% збільшилася кількість випадків порушення законності, до яких відносили побиття громадян, незаконні затримання та побори. Майже на 30% збільшилася кількість зафіксованих випадків влаштування пиятик міліціонерами [10, арк. 101].

У доповіді прокурора УРСР Р.Руденко «Про завдання органів Прокуратури з подальшого зміцнення соціалістичної законності і правопорядку в Українській РСР» від 15 травня 1950 р. відзначалося, що у 1948 р. з камер попереднього утримання без притягнення до карної відповідальності було звільнено 22% затриманих, а в першому кварталі 1949 року – 26,5%. Більше за все незаконних затримань було в Львівській, Станіславській, Запорізькій, Дрогобицькій, Харківській, Дніпропетровській областях. Прокурор наголошував, що «варто покінчити з таким станом, коли будь-який міліціонер може затримати і відвести до міліції будь-якого громадянина, незалежно від наявності підстав» [11, арк. 55]. Тільки в 1948 р. і за 4 місяці 1949 р. за службові і аморальні правопорушення притягнуто до відповідальності в органах міліції м. Києва 17% особового складу, серед них 64% начальницького складу [13, арк. 143].

Проте в доповіді завідувачому адміністративним відділом ЦК КП/б/У Г. Дроздову «Про політико-моральний стан і партійно-політичну роботу в органах міліції МДБ Української РСР за 1949 рік» начальник політвідділу управління міліції МДБ УРСР М. Максимов 12 лютого 1950 р. відзначав, що «політико-моральний стан особистого складу органів міліції УРСР – здоровий». У зв'язку з цим ним підкреслювалося, що протягом 1949 р. за високу дисциплінованість і зразкове виконання службово-оперативних завдань отримали різного роду заохочення 22554 працівника міліції (53,7% до загальної чисельності органів міліції України). Серед заохочених представників начскладу було 11070 осіб (49%), комуністів – 9128 (44,9%), комсомольців – 4746 осіб (21%). Поруч з

цим відзначалося, що питома вага загальної кількості злочинів серед працівників органів міліції в 1949 р. порівняно з 1948 р. знизилася з 14% до 12,6% до загальної чисельності особового складу. У порівнянні з I кварталом 1949 р. у IV кварталі кількість порушень дисципліни зменшилася з 1311 випадків до 1230 або з 3,2% до 2,9% до загального складу. Поруч з цим начальником політвідділу управління міліції МДБ УРСР Максимовим вказувалося, що в ряді областей кількість правопорушень, скоєних працівниками органів міліції, протягом 1949 р. у порівнянні із 1948 р. зросла: у Закарпатській – з 3,7% до 4,1%; Тернопільській – з 3,1% до 3,3%; Ворошиловградській – з 1,6% до 3,3%; Київській – з 2,9% до 3,6%; Миколаївській – з 2% до 2,4%; Чернігівській – з 3,3% до 3,7%. Протягом 1949 р. не було досягнуто «зміцнення політико-морального стану та дисципліни особистого складу» в Львівській, Рівненській, Чернівецькій, Кам'янець-Подільській областях [12, арк. 11–13].

Найбільш поширеними порушеннями в органах міліції залишалися пияцтво (1801 випадок), зловживання службовим становищем (211), зв'язки із злочинцями (59), порушення законності (223), невиконання наказів (396), розтрата (46), побутово-моральний розклад (61), дезертирство (16), розголошення службової таємниці (19), залишення поста (339), незаконне застосування зброї з пораненням чи вбивством громадян (68), халатне ставлення до виконання службових обов'язків (1514), втрата особистої зброї (78). У зв'язку з цим протягом 1949 р. було накладено 5001 службове стягнення, передано до суду честі 118 осіб начскладу, звільнено з органів міліції 574 осіб, передано суду військового трибуналу 202 особи. Аналіз показав, що поруч із деяким зниженням кількості правопорушень протягом 1949 р. у середовищі працівників міліції спостерігалася збільшення особливо небезпечних злочинів: зловживання службовим становищем, розголошення державної таємниці, незаконне застосування зброї із завданням поранень чи вбивством громадян та втрата особистої зброї. Ці та інші серйозні злочини здійснювалися в більшості випадків дільничними уповноваженими західноукраїнських областей, прийнятими до органів із числа місцевих жителів [12, арк. 14–16].

Загалом аналіз документів і матеріалів, де висвітлювалися обставини скоєння злочинів і правопорушень працівниками міліції, дозволяє стверджувати, що наприкінці 1940-х років не менше 10% особового складу міліціонерів України брали участь у різного роду протиправних діях, а в окремих підрозділах незаконні дії вчинялися кожним п'ятим працівником. Це пов'язувалося з край низьким рівнем фахової підготовки, спричиненим проблемами в комплектації кадрів правоохоронних органів: абсолютна більшість працівників не мала досвіду роботи і відповідних знань радянського законодавства. У зв'язку з цим поширеними залишалися незаконні арешти, побиття підозрюваних. Хуліганські дії та вбивства в основному вчинялися міліціонерами напідпитку. Попри це були випадки регулярного незаконного застосування зброї окремими працівниками правоохоронних орга-

нів, приховувати які певний час вдавалося внаслідок панування кругової поруки в органах міліції. Контроль з боку органів прокуратури за діями міліціонерів нерідко здійснювався формально, а масштабні перевірки мали місце у зв'язку із розслідуванням резонансних злочинів, скоєних міліціонерами. Як правило, такими злочинами ставали безпідставні вбивства, скоєні в присутності великої кількості людей.

Важливо відзначити, що кваліфікація протиправних дій міліціонерів мала свою специфіку: завдання тілесних ушкоджень, як правило, не призводило до

притягнення працівників правоохоронних органів до кримінальної відповідальності. Загальна обстановка в суспільстві, яке пережило репресії та війну, сприяла поширенню уявлення про можливість застосування фізичної сили, як засобу «наведення порядку». У випадку, коли дії міліціонерів не призводили до смерті потерпілих, їх переважно або звільняли з органів, або переводили на інше місце роботи, сприяючи тим самим формуванню в суспільстві переконаності в безкарності працівників правоохоронних органів за деякі незаконні дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Соколов Д.И. К понятию преступности и ее состояния / Д.И. Соколов // Становление и развитие советского уголовного законодательства : материалы межвузовской конференции, посвященной 50-летию первого советского уголовного кодекса. – Волгоград, 1973. – С. 108–112.
2. Стручков Н.А. Преступность как социальное явление : лекции криминологии / Н.А. Стручков. – Л., 1979. – С. 14–18.
3. Карпец И.И. Современные проблемы уголовного права и криминологии / Карпец И.И. – М., 1976. – 384 с.
4. Коган В.М. Социальные свойства преступности / В.М. Коган. – М., 1977. – С. 30–48.
5. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность / Н.Ф. Кузнецова. – М., 1969. – С. 171–184.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4936. – 11 арк.
7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4937. – 397 арк.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4938. – 99 арк.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4939. – 131 арк.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 377. – 212 арк.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 382. – 64 арк.
12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 384. – 106 арк.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 385. – 573 арк.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 386. – 525 арк.